

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

УДК 336.011
JEL Classification: D100

*Гнєшєва В.О.,
канд. екон. наук, доц. кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій*

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Розвиток і підвищення конкурентоспроможності національної економіки гостро потребують значних інвестиційних ресурсів. Одним з основних джерел їх формування виступають вільні грошові залишки домогосподарств. Нестабільна політична ситуація в країні, девальвація національної валюти, інфляція, зниження довіри до інститутів фінансового ринку сприяють зростанню невикористаних потенційних можливостей домогосподарств у фінансовому споживанні.

Ефективним інструментом управління вільними грошовими залишками домогосподарств є страхування. Страхова діяльність забезпечує захист соціальних і майнових прав та інтересів домогосподарств від різноманітних ризиків і в той же час сприяє підтриманню економічно-соціальної стабільності суспільства та економічної безпеки держави. Але на сучасному етапі розвитку України вільні грошові залишки населення є слабо задіяними. На думку експертів, 76% домогосподарств мають заощадження десь поза межами фінансової системи. В основному це заощадження «на чорний день». Вони притаманні здебільшого мешканцям Сходу і Заходу України. Натомість, жителі Центра і Півдня кажуть, що відкладають гроші, аби мати вибір і бути мобільними [24].

Важливість вивчення страхової поведінки домогосподарств обумовлюється пошуком механізмів, що забезпечують реалізацію розвитку держави, в тому числі і в сфері страхування та можливостей передбачати реакції економічних суб'єктів на зміну умов функціонування ринку фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення людської поведінки з філософської, соціальної, психологічної, економічної точок зору останнім часом приділено достатньо уваги вітчизняними (Н. В. Виничук, А. В. Лякішева, Г. В. Дворецька, С. Г. Башук, О. Б. Петінова) та закордонними (Л. Д. Унарова, І. А. Фурманов, А. В. Ракіцька, А. А. Шабунова, Г. В. Белехова) науковцями. Фінансова поведінка домогосподарств як об'єкт дослідження розглядалася в працях Е. В. Галишникової, Т. О. Кізими, О. А. Ковтун, І. А. Ломачинської, А. А. Шабунової, Г. В. Белехової.

Висвітленню чинників, типів, моделей, стратегій фінансової поведінки домогосподарств присвячені роботи Т. О. Кізими, О. А. Ковтун, Т. О. Єфременко, А. І. Фатіхова та ін.

Проте, питання визначення сутності, особливостей, аналізу страхової поведінки домогосподарств не отримали достатнього висвітлення в науково-економічній літературі. Страхова поведінка розглядається в працях вчених лише як вид або підрівень фінансової поведінки. Проведення пенсійної реформи, розвиток та поява нових страхових продуктів на ринку фінансових послуг України і, як наслідок, запровадження нової системи регулювання фінансового ринку є фактором, що ускладнює страхову поведінку домогосподарств і все більше відхиляє її від традиційних економічних моделей. Тому більш детальне дослідження страхової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг України є своєчасним і актуальним.

Постановка завдання. Мета дослідження – узагальнити й систематизувати погляди вчених стосовно трактування поняття «поведінка»; визначити сутність поняття «страхова поведінка домогосподарств»; виявити особливості страхової поведінки домогосподарств і її стан на ринку фінансових послуг України; запропонувати шляхи формування активної страхової поведінки і посилення мотивації домогосподарств відносно здійснення інвестування в економіку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «поведінка» ввійшов у загальне використання фінансистів відносно нещодавно, оскільки поведінка як універсальна категорія завжди більше знаходилася у фокусі дослідження філософів, соціологів, психологів та політологів. Дійсно, категорія «поведінка» не відноситься до основних категорій класичної теорії фінансів. Але ця категорія відноситься до напряму неокласичної теорії фінансів – поведінкових фінансів, яка остаточно сформувалась у середині 20 сторіччя і в останні 2 десятиріччя стала актуальною і значимою для

вітчизняної фінансової науки особливо в плані застосування її інструментарію та методології з метою прийняття фінансово-інвестиційних рішень.

Поведінковий підхід підкреслює передбачуваність і системний характер людських помилок, щоб їх можна було включити до стандартних моделей класичних фінансів і неокласичної теорії фінансів [8, с. 32].

Визначати сутність страхової поведінки домогосподарств, на наше переконання, варто з дослідження категорій «поведінка» та «страхова поведінка», що у підсумку дозволить сформулювати авторський підхід до їх трактування.

Поведінка – це зовнішня і внутрішня активність суб'єкта, що виявляється при його взаємодії з навколишнім середовищем. На сьогодні у науковій літературі існують різні підходи до розгляду поведінки як окремого явища, що притаманне всім системам, де функціонує людина.

В табл. 1 наведені підходи до трактування поняття «поведінка» з точки зору філософії, психології, соціології, економіки та фінансів.

Таблиця 1

Трактування категорії «поведінка» у науковій літературі

№ з/п	Галузь знань	Автор	Зміст категорії
1	2	3	4
Поведінка – це ...			
1	Філософія	Філософсько-енциклопедичний словник	здатність до самоорганізації, позначає спосіб існування, активним чинником якого є усвідомлений волевияв самого суб'єкта. Людська поведінка корелює зі складною системою цілей, мотивів, настанов, внутрішніх смислів, свідомих та неусвідомлених прагнень і потягів, завжди так чи інакше поєднаних і актуалізованих певним рішенням суб'єкта стосовно способу своєї присутності у світі [22, с. 490]
		Л. Д. Унарова	сутнісний, специфічний прояв внутрішньої складно організованої багаторівневої (біосоціальної, соціокультурної і духовно-моральної) природи людини, відображений у взаємодіях і взаємовідносинах з навколишнім природним, соціальним і культурним світом через дії, вчинки, діяння [20, с. 17]
2	Психологія	Психологічний словник	особлива форма діяльності. Вона стає саме поведінкою тоді, коли мотивація дій з предметного плану переходить в план особистісно-суспільних відносин [17]
		И. А. Фурманов, А. В. Ракіцька	зовнішній прояв психічної діяльності, результат боротьби і компромісів між потягами (потребами, мотивами, намірами) [23, с. 45]
		Н. В. Виничук	усталена цілісність психічних процесів, дії, діяльність, реакції, рух, операції і т.ін., тобто будь-яка реакція людини [2, с. 195]
3	Соціологія	А. В. Лякішева	зовнішній прояв, у якому виявляється конкретна позиція людини, її настановлення, що є формою перетворення діяльності в реальні дії щодо соціально значущих об'єктів [14, с. 24]
		Г. В. Дворецька	внутрішня і зовнішня позиція людини, орієнтована на вчинок чи утримання від такого [4, с. 5]
		С. Г. Бащук	взаємодія людини з навколишнім середовищем, що має чітко виражений двовекторний характер: по-перше, навколишнє середовище щодо людини є причиною, спонуканням до дієвої або вербальної поведінки, по-друге, поведінка людини спрямована на адаптацію до цього середовища, а також на його зміну [1, с. 4]
4	Економіка	Енциклопедія сучасної України	сукупність цілераціональних, оптимізувальних або максимізувальних дій людини у процесі суспільного виробництва, пов'язаних із вибором найвигіднішої альтернативи [6]
		О. Б. Петінова	сукупність соціально-комунікативних дій, спрямованих на раціональне використання ресурсів із метою отримання прибутку й узгодження господарської практики з ціннісно-нормативними встановленнями суспільства шляхом переважно еквівалентної взаємної винагороди в процесі обміну [15, с. 62]
		А. А. Шабунова, Г. В. Белехова	раціональні дії людини, що направлені на об'єктивну максимізацію та оптимізацію результату в умовах обмежених ресурсів [25, с. 3]

продовження табл. 1

1	2	3	4
5	Фінанси	Т. О. Єфременко	форма діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, пов'язана з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням [7, с. 167]
		Т. О. Кізіма	діяльність, пов'язана з розподілом та перерозподілом грошових ресурсів у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів та їх використання на певні цілі [11, с. 20]
		І. А. Ломачинська	дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів, що визначаються ціннісними орієнтаціями, стандартами фінансового споживання, стратегіями оптимізації фінансового вибору, ступенем раціональності або ірраціональності у прийнятті рішень тощо [13, с. 143]
		Є. В. Галішнікова	будь-яка активність громадян, до якої відносяться фінансове планування, страхування, заощадження, інвестиції, мінімізація ризиків, розрахунково-касові операції тощо [3, с. 133]
		А. А. Шабунова, Г. В. Бєлєхова	особливий різновид економічної поведінки, пов'язаної з поведінкою населення на ринку фінансових продуктів і послуг, яка передбачає мобілізацію, перерозподіл, та інвестування грошових ресурсів населення, що є в їх розпорядженні [25, с. 70]

Джерело: систематизовано автором

Таким чином, узагальнивши наведені в табл. 1 трактування поняття «поведінка», можемо зробити висновок, що поведінку з фінансової точки зору варто розглядати як результат множини дій людини з використання грошових ресурсів, поєднаних і актуалізованих певним рішенням суб'єкта під впливом соціальних, психологічних і економічних чинників відносно об'єктів фінансового ринку з метою задоволення власних потреб з фінансового споживання.

Перш, ніж дати визначення страхової поведінки домогосподарств необхідно визначитись, яке місце вона займає в структурі фінансової поведінки. В науковій літературі існує декілька різних підходів до класифікації видів фінансової поведінки домогосподарств.

О. А. Ковтун [12, с. 282] і Є. В. Галішнікова [3, с. 134] пропонують за критерієм взаємодії з різними фінансовими інститутами поділяти фінансову поведінку на заощаджувальну, кредитну, інвестиційну, фіскальну та страхову.

А. І. Фатіхов [21, с. 11] виділяє рівні (стратегії у інших авторів) і підрівні фінансової поведінки, до яких відносяться:

1-ий рівень – фінансова поведінка, спрямована на отримання фінансових ресурсів:

- трудова поведінка;
- підприємницька поведінка;

2-ий рівень – фінансова поведінка, спрямована на збільшення і збереження фінансових ресурсів та на забезпечення фінансового захисту:

- інвестиційна поведінка;
- заощаджувальна поведінка;
- страхова поведінка;

3-ій рівень – фінансова поведінка, спрямована на споживання та залучення фінансових ресурсів:

- споживча поведінка;
- кредитна поведінка;

4-ий рівень – фінансова поведінка, спрямована на виконання фінансових зобов'язань та надання фінансової допомоги:

- податкова поведінка;
- благодійна поведінка.

Т. О. Кізіма [10, с. 88] поділяє фінансову поведінку на такі фінансові стратегії домашніх господарств:

1.активні фінансові стратегії:

- мінімалістська стратегія;
- майнова стратегія;
- стратегія готівкових заощаджень;
- стратегія організованих вкладів;
- страхова стратегія;
- соціальна стратегія;

2.пасивні фінансові стратегії:

- стратегія державних трансфертів;

- стратегія приватних трансфертів;
- стратегія запозичень.

А. А. Шабунова, Г. В. Белєхова [25, с. 72], класифікуючи види фінансової поведінки за ознакою конкретного змісту дій домогосподарств, розрізняють заощаджувальну, кредитну, інвестиційну, пенсійну, страхову поведінки та визначають останню як своєрідний соціально-економічний механізм скорочення економічних, соціальних, політичних і фізіологічних ризиків шляхом їх передачі страховику на основі договору страхування [25, с. 75].

Підсумовуючи наведені вище підходи до класифікації фінансової поведінки, вважаємо за доцільне визначати страхову поведінку як:

- структурну складову фінансової поведінки домогосподарств, що спрямована на забезпечення фінансового захисту домогосподарств за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових платежів та доходів від розміщення коштів цих фондів;
- механізм скорочення різноманітних ризиків шляхом їх передачі страховику на основі договору страхування;
- результат множини дій суб'єктів страхових відносин з використання грошових ресурсів на ринку фінансових послуг відносно споживання страхових продуктів.

Особливістю страхової поведінки є її двоїстий характер, пов'язаний з поділом страхування за терміном та характером дії страхового договору на дві сфери: страхування життя (Life) та загальне або короткострокове ризикове страхування (Non-life).

Тому, з одного боку, страхову поведінку можна вважати заощаджувальною, оскільки страхування життя і пенсій є єдиними страховими накопичувальними послугами, що відносяться до довгострокового страхування, при якому договір укладається на період не менше ніж три роки і покриває ризик, який має 3-аспектну форму прояву: дожиття страхувальника до закінчення терміну страхування, смерть у період дії договору та/або досягнення застрахованою особою визначеного договором віку. При цьому страхова сума накопичується з урахуванням норми дохідності, яку нараховує страхова компанія на сплачувані страхувальником внески.

З іншого боку, в загальному страхуванні страховий договір укладається на термін від декількох днів до одного року і, якщо страховий випадок у відведений договором строк не настає, то страхова премія виявляється чистим збитком, а не заощадженням. У цьому випадку страхова поведінка має характер споживчої, оскільки по суті при оформленні договору страхування споживач купує послугу із забезпечення безпеки свого майна, здоров'я або добробуту. При настанні страхового випадку понесені втрати відшкодовуються. Якщо ж за період договору страхового випадку не сталося, то це також означає, що застрахованим об'єктам не було нанесено шкоди.

Таким чином, страхову поведінку домогосподарств можна поділити на:

- заощаджувальну страхову поведінку, що є універсальним інструментом для матеріального забезпечення гідних умов, рівня і якості життя після досягнення пенсійного віку чи у випадку втрати дієздатності через нещасний випадок;
- споживчу страхову поведінку, спрямовану на запобігання, подолання і відшкодування збитків, завданих конкретним об'єктам, матеріальним цінностям, здоров'ю громадян шляхом укладення договору страхування і купівлі страхового полісу із загального (ризикового) страхування.

Страхова поведінка домогосподарств може бути активною або пасивною. Активна страхова поведінка характеризується використанням накопичувальних страхових інструментів, передбачає високий рівень фінансової грамотності і страхової культури, який дозволяє населенню використовувати продукти страхового сектору та системи недержавного пенсійного забезпечення з урахуванням зваженої оцінки власних економічних інтересів. Домогосподарства з активною страховою поведінкою обирають недержавні пенсійні фонди, керуючись бажанням більше заробити, віддаючи перевагу більш високій прибутковості, незважаючи на меншу надійність.

Пасивна страхова поведінка проявляється в інертному ставленні до фінансових інструментів, недовірі до фінансових інститутів, що базується на минулому негативному досвіді, нерозумінні соціально-економічної вигоди та необхідності страхування. Домогосподарства з пасивною страховою поведінкою віддають пріоритет в пенсійному страхуванні Пенсійному фонду України, який здійснює управління коштами загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що обумовлено більшим рівнем довіри до державних структур і наявністю певних гарантій збереження вкладів.

Для розуміння особливостей страхової поведінки домогосподарств важливо більш детально проаналізувати сучасний стан ринку фінансових послуг України у сфері недержавного пенсійного забезпечення та страхування домогосподарств.

Добровільне недержавне пенсійне забезпечення є складовою частиною, а саме третім рівнем системи пенсійного страхування України. Основною передумовою для створення накопичувального пенсійного забезпечення стала напружена демографічна ситуація, яка продовжує погіршуватися і в наш час. Так, за даними Державної служби статистики, чисельність населення України за січень 2018 року зменшилась на 21 тис. осіб порівняно з груднем 2017 року і на 1 лютого 2018 року становила 42 млн. 365 тис. Від 6 до 8 мільйонів українців працюють за кордоном. Передусім емігрує молодь. За десять років кількість українських студентів у Польщі зросла більш, ніж в 10 разів. Зростає рівень

смертності. Україна потрапила до ТОП-5 країн із найбільш стрімкими темпами скорочення населення, й, за оцінками Організації Об'єднаних Націй, до 2050 року населення України може скоротитись на 18% до 36,4 млн осіб, а до 2100 року – на 57% до 28,2 млн осіб [5]. Отже, українським домогосподарствам для забезпечення достатнього розміру пенсії не варто розраховувати лише на державне загальнообов'язкове пенсійне страхування. Ефективним інструментом самофінансування майбутньої пенсії є необов'язкове пенсійне забезпечення, яке реалізується, в тому числі, і через недержавні пенсійні фонди (НПФ). Показники діяльності НПФ та їх динаміка у 2014–2018 рр. представлені в табл. 2.

Таблиця 2
Динаміка показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні

Роки	Показники					
	Кількість НПФ, шт.	Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	Пенсійні внески, млн грн	Пенсійні виплати, млн грн	Сукупні фінансові ресурси домашніх господарств, млн грн	Пенсійні виплати, у % до сукупних фінансових ресурсів домашніх господарств
Станом на 30.06.14 р.	80	837,7	1722,8	339,7	27379,8	1,2
Станом на 30.06.15 р.	72	833,5	1845,6	502,2	31390,2	1,6
Станом на 30.06.16 р.	66	831,2	1847,8	580,2	37432,8	1,5
Станом на 30.06.17 р.	64	838,0	1945,6	685,2	45934,8	1,4
Станом на 30.06.18 р.	62	846,2	1937,7	753,4	56561,4	1,3
Темп приросту, % :						
станом на 30.06.18 р./ станом на 30.06.14 р.	-22,5	1,0	12,5	121,8	106,6	8,3
станом на 30.06.18 р./ станом на 30.06.15 р.	-13,9	1,5	5,0	50,0	80,2	-18,8
станом на 30.06.18 р./ станом на 30.06.16 р.	-6,1	1,8	4,9	29,9	51,1	-13,3
станом на 30.06.18 р./ станом на 30.06.17 р.	-3,1	0,9	-0,4	10,0	23,1	-7,1

Джерело: складено і розраховано автором на основі [16; 19]

З наданих розрахунків слідує, що кількість НПФ за період 2014–2018 рр. зменшилась на 22,5%; кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами збільшилась на 0,9%, пенсійні внески та пенсійні виплати за недержавним пенсійним страхуванням зросли відповідно на 12,5% і на 121,8%; сукупні ресурси домогосподарств збільшилися на 106,6%, а пенсійні виплати, у % до сукупних фінансових ресурсів, у 2018 р. зросли у порівнянні з 2014 р. – на 8,3%, що є доказом певних позитивних зрушень у сфері недержавного пенсійного забезпечення домогосподарств. Також отримані дані табл. 2 свідчать, що для домогосподарств, як учасників НПФ, страхові виплати представляють собою досить незначну складову сукупних фінансових ресурсів, розмір якої коливався від 1,2% в 2014 р. до 1,3% в 2018 р., досягаючи найбільшого значення 1,6% в 2015 р. Отримані результати розрахунків свідчать про пасивну страхову поведінку домогосподарств у використанні НПФ для розширення можливостей в індивідуальному споживанні.

До складу ринку фінансових послуг входить страховий ринок, який є ефективним механізмом впливу на суспільний добробут. З одного боку, страховий ринок забезпечує захист від дії негативних чинників, які спричиняють матеріальні збитки чи втрату вигоди (економія витрат домашніх господарств), а з іншого боку, дозволяє отримати додаткові доходи від нагромадження та ефективного використання коштів за договорами.

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній (СК) за період 2014–2018 рр. представлена на рис. 1.

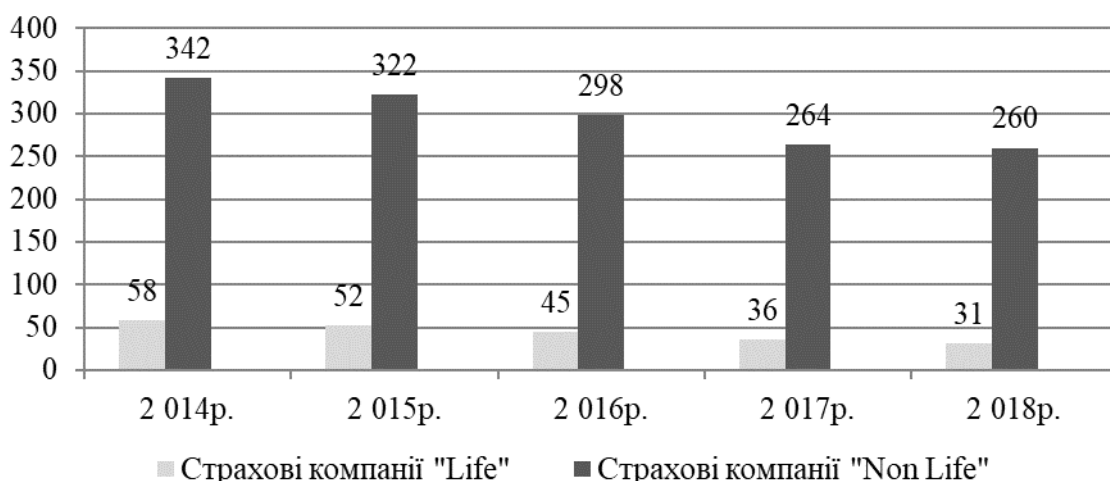

Рис. 1. Загальна кількість страхових компаній України у 2014–2018 рр. (станом на 30.06. відповідного року)

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Як видно з рис. 1, відносно кількості як страхових компаній зі страхування життя, так і компаній з видів страхування, інших ніж страхування життя, спостерігається від'ємна динаміка. Так, за 6 місяців 2018 р. кількість страхових компаній зі страхування життя зменшилась на 27 СК, а компаній з видів страхування, інших ніж страхування життя відповідно на 82 СК у порівнянні з аналогічним періодом 2014 р. Тобто відбувається концентрація страхового ринку і це – позитивний тренд. У страховій галузі завжди працювало не більш 10 серйозних компаній зі страхування життя і 60 компаній із загального (ризикового страхування). Решта – просто власники ліцензій, і від їх відходу ринок тільки виграє.

Як вважають спеціалісти, у 2018 р. 48–52% страхового ринку – це операції по оптимізації оподаткування. Ця частина (близько 20 млрд грн) може «катастрофічно» впасти до нуля, якщо органи влади перекриють цей канал шляхом:

1. розкриття кінцевих власників страховиків;
2. розкриття інформації по кожному страховику і розширення вимог до інформації;
3. створення бар'єрів і перешкод для використання страхового сектора для тіншової (неформальної) економіки [18].

Важливим показником стану страхового ринку є рівень валових страхових виплат (табл. 3).

Таблиця 3

Рівень валових страхових виплат домогосподарствам на страховому ринку України

Показники	Станом на 30.06					Темп приросту, %, (2018 р. / 2014 р.)
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	
Страхові премії домашніх господарств, млн грн	4368,8	4593,0	6060,9	6983,9	8570,2	96,1
Страхові виплати домашнім господарствам, млн грн	1381,1	1609,9	1777,7	2388,3	2989,7	116,5
Рівень страхових виплат (%)	31,6	35,1	29,3	34,2	34,9	10,4

Джерело: складено і розраховано автором на основі [9]

Аналізуючи дані табл. 3, можна зазначити, що за 2014–2018 рр. всі показники підвищилися. Наприклад, страхові премії домашніх господарств збільшилися майже вдвічі, а саме на 96,1%, обсяг страхових виплат – більше ніж вдвічі – на 116%, що є свідченням певних позитивних змін в просуванні страхових продуктів домашнім господарствам і в активізації страхової поведінки домогосподарств в аналізованому періоді.

Рівень страхових виплат є показником, що впливає на довіру домашніх господарств до страхових продуктів, пропонованих на ринку. Дослідження рівня страхових виплат показало, що в Україні в цілому зростає довіра до страхових компаній (у 2018 р. на 10,4% у порівнянні з 2014 р.).

Як зазначалося вище, страхові послуги, які надаються домашнім господарствам, поділяються на такі групи: страхування життя та страхування за видами іншими, ніж страхування життя (табл. 4).

Таким чином, результати розрахунків свідчать, що структура українського ринку страхування домогосподарств ще відмінна від європейської: в країнах ЄС 50–70% всіх премій формує страхування життя, а в Україні частка страхування життя коливається на рівні 17–22,4% від загального обсягу страхування. Основа Life-страхування – попит домогосподарств на довгострокові накопичувальні програми, але при низькому рівні доходів громадянам складно думати про заощадження.

Таблиця 4

Структура валових страхових премій домогосподарств на страховому ринку України

Показники	Станом на 30.06.14 р.		Станом на 30.06.15 р.		Станом на 30.06.16 р.		Станом на 30.06.17 р.		Станом на 30.06.18 р.	
	млн грн	пит. вага, %	млн грн	пит. вага, %	млн грн	пит. вага, %	млн грн	пит. вага, %	млн грн	пит. вага, %
Страхові премії домашніх господарств:	4368,0	100	4593,0	100	6060,9	100	6983,9	100	8570,2	100
- за видом страхування життя	977,3	22,4	873,9	19,0	1242,8	20,5	1184,6	17,0	1663,1	19,4
- за видами страхування, іншими ніж страхування життя	3391,5	77,6	3719,1	81,0	4818,1	79,5	5799,3	83,0	6907,1	80,6

Джерело: складено і розраховано автором на основі [9]

Мотивація домогосподарств до активної страхової поведінки визначається:

1. схильністю до накопичення багатства, турботою про майбутнє;
2. особистими інтересами;
3. станом:
 - політичної, економічної ситуації в країні;
 - фінансової та податкової систем;
4. рівнем:
 - ефективності законодавства у сфері захисту прав споживачів страхових послуг, особливо клієнтів недержавних пенсійних фондів;
 - довіри до фінансових інститутів;
 - доходів;
 - фінансової грамотності та страхової культури.

Тому головними заходами у формуванні активної страхової поведінки домогосподарств і здійснення інвестування в національну економіку з боку держави повинні стати: зростання доходів населення на основі підвищення основних макроекономічних показників; прийняття державної програми підвищення фінансової грамотності населення з зазначенням етапів її реалізації; підвищення рівня відкритості статистичної інформації у сфері надання страхових послуг різними типами фінансових посередників; підвищення прозорості діяльності інститутів ринку фінансових послуг; проведення роз'яснювальної роботи у засобах масової інформації про роль недержавних пенсійних фондів та страхування життя в нагромадженні фінансових ресурсів з подальшим їх інвестуванням в національну економіку.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у межах даного дослідження визначено сутність і особливості страхової поведінки домогосподарств; проведено аналіз стану недержавного пенсійного забезпечення і споживання страхових продуктів на ринку фінансових послуг України в 2014–2018 рр.; запропоновано шляхи формування активної страхової поведінки і посилення мотивації домогосподарств відносно здійснення інвестування в економіку держави.

Дані проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що в рамках аналізованого періоду страхова поведінка домогосподарств на ринку фінансових послуг України характеризується як пасивна з незначними позитивними зрушеннями в напрямку її активізації.

Бібліографічний список

1. Башук С.Г. Соціальна поведінка і вплив цінностей на неї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. Одеса, 2014. № 8. С. 4-7.
2. Виничук Н.В. Психологія аномального поведінки: уч. пособ. Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2004. 198 с.
3. Галишнікова Е.В. Финансовое поведение населения: сбергать или тратить. *Финансовый журнал*. 2012. № 2. С. 133-140.
4. Дворецька Г.В. Соціологія: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: КНЕУ, 2002. 472 с.
5. Демографічна ситуація в Україні: дітей народжується дедалі менше. URL: <https://www.unian.ua/health/country/10048904-demografichna-situaciya-v-ukrajini-ditey-narodzhuetsya-dedali-menshe.html> (дата звернення: 02.03.2019).

6. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18782 (дата звернення: 19.02.2019).
7. Єфременко Т.О. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 2. С. 165-175.
8. Ілляшенко П.В. Поведінкові фінанси: історичний огляд і основні засади. *Вісник Національного банку України*. 2017. № 239. С. 30-57.
9. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. URL: <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stand-i-rozvitok.html> (дата звернення: 03.03.2019).
10. Кізіма Т.О. Стратегії та моделі фінансової поведінки домашніх господарств у сучасних умовах. *Світ фінансів*. Тернопіль, 2009. № 2(19). С. 86-96.
11. Кізіма Т.О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. *Світ фінансів*. Тернопіль, 2011. № 4. С. 19-26.
12. Ковтун О.А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2013. № 9. С. 280-286.
13. Ломачинська І.А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141-149.
14. Лякішева А.В. Соціальна поведінка: сутність, типологічні та видові ознаки. *Наукові записки НДУ ім. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин, 2012. № 2. С. 23-26.
15. Петінова О.Б. Економічна поведінка: до питання експлікації поняття. *ГРАНІ*. Дніпро, 2018. Т. 21. № 2. С. 60-65.
16. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/OsnPokazn/NPF_II_kv_2018.pdf (дата звернення: 07.03.2019).
17. Психологічний словник. URL: https://www.psychologist.ru/dictionary_of_terms/?first=%CF (дата звернення: 18.02.2019).
18. Страховщики на распутье. URL: <https://minfin.com.ua/2017/12/28/31618781/> (дата звернення: 01.03.2019).
19. Структура сукупних ресурсів домогосподарств. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/virdg.htm (дата звернення: 05.03.2019).
20. Унарова Л.Д. Поведение человека: ценностно-смысловые основания и социокультурные факторы среды: автореф. дис. ... д-ра философ. наук: 09.00.11. Улан-Уде, 2013. 48 с.
21. Фатихов А.И. Финансовое поведение социальных групп населения крупного города в современном российском обществе: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04. Уфа, 2011. 25 с.
22. Філософсько-енциклопедичний словник / за заг. ред. В.І. Шинкарук. Київ: НАНУ, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. 743 с.
23. Фурманов И.А., Ракицкая А.В. Психология активности и поведения: практ. пособ. Гродно: ГрГУ, 2013. 151 с.
24. Чи беруть українці кредити і наскільки знаються на фінансах: дослідження (інфографіка). URL: <https://dyvys.info/2017/11/16/chy-berut-ukrayintsi-kredyty-i-naskilky-znayutsya-na-finansah-doslidzhennya-infografika/> (дата звернення: 17.02.2019).
25. Шабунова А.А., Белехова Г.В. Экономическое поведение населения: теоретические аспекты: препринт. Вологда: ИСЭРТ РАН, 2012. 134 с.

References

1. Bashchuk, S.H. (2014), "Social behavior and influence of values on it", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia*, Odessa, Ukraine, no. 8, pp. 4-7.
2. Vinichuk, N.V. (2004), *Psikhologiiia anomalnogo povedeniia* [Psychology of abnormal behavior], tutorial, TIDOT DVGU, Vladivostok, Russia, 198 p.
3. Galishnikova, E.V. (2012), "Financial behavior of the population: to save or spend", *Finansovyy zhurnal*, no. 2, pp. 133-140.
4. Dvoretzka, H.V. (2002), *Sotsiologhiia* [Sociology], tutorial, 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine, 472 p.
5. *Demohrafichna sytuatsiia v Ukraini: ditei narodzhuietsia dedali menshe* [Demographic situation in Ukraine: children are born less and less], available at: <https://www.unian.ua/health/country/10048904-demografichna-situaciya-v-ukrajini-ditei-narodzhuyetsya-dedali-menshe.html> (access date March 02, 2019).
6. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine], available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18782 (access date February 19, 2019).
7. Yefremenko, T.O. (2002), "Financial behavior of the population of Ukraine", *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, no. 2, pp. 165-175.
8. Illiashenko, P.V. (2017), "Behavioral finance: historical review and fundamentals", *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 239, pp. 30-57.

9. *Informatsiia pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy* [Information on the state and development of the insurance market of Ukraine], available at: <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html> (access date March 03, 2019).
10. Kizyma, T.O. (2009), "Strategies and models of financial behavior of households in modern conditions", *Svit fynansiv*, Ternopil, Ukraine, no. 2(19), pp. 86-96.
11. Kizyma, T.O. (2011), "Financial behavior of households: essence, classification, factors of influence", *Svit fynansiv*, Ternopil, Ukraine, no. 4, pp. 19-26.
12. Kovtun, O.A. (2013), "Financial behavior of households: essence, structure and classification", *BIZNESINFORM*, no. 9, pp. 280-286.
13. Lomachynska, I.A. (2011), "Optimization of financial behavior of households in the transformational economy of Ukraine", *Ekonomichnyi prostir*, no. 49, pp. 141-149.
14. Liakisheva, A.V. (2012), "Social behavior: essence, typological and species characteristics", *Naukovi zapysky NDU im. Hoholia. Seriia "Psykhologo-pedahohichni nauky"*, Nizhyn, Ukraine, no. 2, pp. 23-26.
15. Petinova, O.B. (2018), "Economic behavior: to the question of explication of the concept", *HRANI*, Dnipro, Ukraine, Vol. 21, no. 2, pp. 60-65.
16. *Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia* [Results of the development of the system of non-state pension provision], available at: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/OsnPokazn/NPF_II_kv_2018.pdf (access date March 07, 2019).
17. *Psykhologichnyi slovnyk* [Psychological dictionary], available at: https://www.psychologist.ru/dictionary_of_terms/?first=%CF (access date February 18, 2019).
18. *Strakhovshchiki na raspute* [Insurers at the crossroads], available at: <https://minfin.com.ua/2017/12/28/31618781/> (access date March 01, 2019).
19. *Struktura sukupnykh resursiv domohospodarstv* [Structure of aggregate household resources], available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/virdg.html (access date March 05, 2019).
20. Unarova, L.D. (2013), "Human Behavior: Values-Semantic Basis and Socio-Cultural Factors in the Environment", Thesis abstract of Dr. Sc. (Philosophy), 09.00.11, Ulan-Ude, Russia, 48 p.
21. Fatikhov, A.I. (2011), "Financial behavior of social groups of a large city population in modern Russian society", Thesis abstract of Cand. Sc. (Sociology), 22.00.04, Ufa, Russia, 25 p.
22. Shynkaruk, V.I. (Ed.) (2002), *Filosofsko-entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical-encyclopedia dictionary], NANU, Instytut filosofii im. H.S. Skovorody, Kyiv, Ukraine, 743 p.
23. Furmanov, I.A. and Rakitskaia, A.V. (2013), *Psykhologiiia aktivnosti i povedeniia* [Psychology of activity and behavior], practical guide, GrGU, Grodno, Belarus, 151 p.
24. *Chy berut ukraintsi kredyty i naskilky znaiutsia na finansakh: doslidzhennia (infohrafika)* [Do Ukrainians take loans and know how they are in finance: research (infographics)], available at: <https://dyvys.info/2017/11/16/chy-berut-ukrayintsi-kredyty-i-naskilky-znayutsya-na-finansah-doslidzhennya-infohrafika/> (access date February 17, 2019).
25. Shabunova, A.A. and Belexhova, G.V. (2012), *Ekonomicheskoe povedenie naseleniia: teoreticheskie aspekty: preprint* [Economic behavior of the population: theoretical aspects: preprint], ISERT RAN, Vologda, Russia, 134 p.

Гнєшуєва В.О. ОСОБЛИВОСТІ СТРАХОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Мета. Узагальнення й систематизація поглядів вчених стосовно трактування поняття «поведінка»; визначення сутності поняття «страхова поведінка домогосподарств»; виявлення особливостей страхової поведінки домогосподарств і її стану на ринку фінансових послуг України; пропонування шляхів формування активної страхової поведінки і посилення мотивації домогосподарств відносно здійснення інвестування в економіку держави.

Методика дослідження. Для забезпечення реалізації цілісності дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Теоретичну основу дослідження склали загальнонаукові методи: аналізу та синтезу – для дослідження основних трактувань, існуючих в науковій літературі, сутності поняття «поведінка» з філософської, соціальної, психологічної, економічної та фінансової точок зору; монографічний – при вивченні праць зарубіжних і вітчизняних вчених, присвячених визначенню структури фінансової поведінки домогосподарств; причинно-наслідкового зв'язку – при дослідженні особливостей страхової поведінки населення України; логічного узагальнення – при визначенні поняття «страхова поведінка домогосподарств» та обґрунтуванні шляхів формування активної страхової поведінки і посилення мотивації домогосподарств відносно здійснення інвестування в економіку держави.

Для виявлення стану страхової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг в галузі недержавного пенсійного забезпечення та надання страхових послуг були використані спеціальні методи: горизонтальний аналіз – при визначенні динаміки показників діяльності недержавних пенсійних фондів та загальної кількості страхових компаній України у 2014-2018 рр.; метод коефіцієнтів – при розрахунку рівня пенсійних виплат та валових страхових виплат домогосподарствам; вертикальний аналіз – при визначенні структури валових страхових премій домогосподарств України.

Результати. Встановлено, що поведінку з фінансової точки зору варто розглядати як результат множини дій людини з використання грошових ресурсів, поєднаних і актуалізованих певним рішенням суб'єкта під впливом соціальних, психологічних і економічних чинників відносно об'єктів фінансового ринку з метою задоволення власних потреб з фінансового споживання. Обґрунтовано доцільність визначення поняття «страхова поведінка домогосподарств» як структурної складової фінансової поведінки. Визначено, що страхова поведінка має двоїтий характер і може бути заощаджувальною, споживчою, активною та пасивною. Виявлено, що в рамках аналізованого періоду страхова поведінка домогосподарств на ринку фінансових послуг України характеризується як пасивна з незначною позитивною динамікою в напрямку її активізації. Запропоновано шляхи формування активної страхової поведінки і посилення мотивації домогосподарств відносно здійснення інвестування в економіку держави.

Наукова новизна. Дістало подальшого розвитку визначення поняття «фінансова поведінка домогосподарств», яке, на відміну від існуючих, узагальнює фактори впливу на неї та враховує новітні тенденції у розвитку поведінкових фінансів. Оскільки у вітчизняній економічній науці відсутнє загальноприйняте визначення страхової поведінки домогосподарств, запропоновано:

- визначати страхову поведінку домогосподарств, по-перше, як структурну складову фінансової поведінки домогосподарств; по-друге, як механізм скорочення різноманітних ризиків шляхом їх передачі страховику на основі договору страхування; по-третє, як результат множини дій суб'єктів страхових відносин з використання грошових ресурсів на ринку фінансових послуг відносно споживання страхових продуктів;

- поділяти страхову поведінку домогосподарств на заощаджувальну та споживчу в залежності від поділу страхування за терміном та характером дії страхового договору на дві сфери: страхування життя (Life) та загальне або короткострокове ризикове страхування (Non-life), а в залежності від використання страхових інструментів, рівня фінансової грамотності і довіри до фінансових інститутів і т. ін. – на активну і пасивну.

Практична значущість. Теоретичні висновки й практичні рекомендації можуть бути використані в процесі державного регулювання та формування активної страхової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг України.

Ключові слова: активна страхова поведінка, заощаджувальна страхова поведінка, недержавні пенсійні фонди, пасивна страхова поведінка, ринок фінансових послуг, споживча страхова поведінка, страхова поведінка домогосподарств, страховий ринок, страхові послуги.

Hnieusheva V.A. FEATURES OF INSURANCE BEHAVIOUR OF HOUSEHOLDS ON THE FINANCIAL SERVICES MARKET OF UKRAINE

Purpose. The aim of the article is generalization and systematization of the views of scientists regarding the interpretation of the concept of "behaviour"; definition of the essence of the concept of "insurance behaviour of households"; Identification of the characteristics of households' insurance behaviour and its status in the financial services market of Ukraine; offering ways to form active insurance behaviour and increase the motivation of households in relation to investing in the state economy.

Methodology of research. A set of general scientific and special methods of cognition is used to ensure the implementation of the integrity of the study. Theoretical basis of the study consisted of general scientific methods: analysis and synthesis – to study the basic interpretations existing in the scientific literature, the essence of the concept of "behaviour" from the philosophical, social, psychological, economic and financial point of view; monographic – in studying the works of foreign and domestic scientists devoted to the definition of the structure of financial behaviour of households; cause-effect relationship – in the study of the characteristics of the insurance behaviour of the population of Ukraine; logical generalization – in defining the concept of "insurance behaviour of households" and substantiation the ways of forming active insurance behaviour and increasing the motivation of households in relation to investing in the state economy.

Special methods are used to identify the state of insurance behaviour of households in the financial services market in the field of non-state pension provision and provision of insurance services: a horizontal analysis – in determining the dynamics of indicators of activity of non-state pension funds and the total number of insurance companies of Ukraine in 2014-2018; the method of coefficients – when calculating the level of pension payments and gross insurance payments to households; vertical analysis – in determining the structure of gross insurance premiums of households in Ukraine.

Findings. It is established that behaviour from the financial point of view should be considered as a result of a plurality of human actions on the use of monetary resources, combined and actualized by a certain decision of the subject under the influence of social, psychological and economic factors in relation to the objects of the financial market in order to meet their own needs for financial consumption. The expediency of the definition of "insurance behaviour of households" as the structural component of financial behaviour is substantiated. It is determined that insurance behaviour has a dual nature and can be economical, consumer, active and passive. It is revealed that within the analyzed period, the insurance behaviour of households in the financial services market of Ukraine is described as passive with a slight positive dynamics in the direction of its activation. The ways of formation of active insurance behaviour and increase of motivation of households concerning investment in the state economy are offered.

Originality. The further development of the definition of "financial behaviour of households" has been further developed, which, unlike the existing ones, generalizes the factors influencing it and takes into account the latest trends in the development of behavioural finance. Since there is no generally accepted definition of household insurance behaviour in the domestic economic sciences, it is proposed:

- to determine the insurance behaviour of households, firstly, as a structural component of financial behaviour of households; and secondly, as a mechanism for reducing various risks through their transfer to the insurer on the basis of an insurance contract; thirdly, as a result of a plurality of actions of subjects of insurance relations with the use of monetary resources in the market of financial services in relation to consumption of insurance products;

- to divide the insurance behaviour of households into savings and consumer, depending on the division of insurance by the term and nature of the insurance contract into two areas: life insurance (Life) and general or short-term

risk insurance (Non-life), and depending on the use of insurance instruments, the level of financial literacy and trust in financial institutions, etc. – to divide into active and passive.

Practical value. Theoretical conclusions and practical recommendations can be used in the process of state regulation and formation of active insurance behaviour of households in the financial services market of Ukraine.

Key words: active insurance behaviour, saving insurance behaviour, non-state pension funds, passive insurance behaviour, financial services market, consumer insurance behaviour, insurance behaviour of households, insurance market, insurance services.

Гнеушева В.А. ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ НА РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Цель. Обобщение и систематизация взглядов ученых относительно трактовки понятия «поведение»; определение сущности понятия «страховое поведение домохозяйств»; выявление особенностей страхового поведения домохозяйств и его состояния на рынке финансовых услуг Украины; предложение путей формирования активного страхового поведения и повышения мотивации домохозяйств относительно осуществления инвестирования в экономику государства.

Методика исследования. Для обеспечения реализации целостности исследования использована совокупность общенаучных и специальных методов познания. Теоретическую основу исследования составили общенаучные методы: анализа и синтеза – для исследования основных трактовок, существующих в научной литературе, сущности понятия «поведение» с философской, социальной, психологической, экономической и финансовой точек зрения; монографический – при изучении работ зарубежных и отечественных ученых, посвященных определению структуры финансового поведения домохозяйств; причинно-следственной связи – при исследовании особенностей страхового поведения населения Украины; логического обобщения – при определении понятия «страховое поведение домохозяйств» и обосновании путей формирования активного страхового поведения и повышения мотивации домохозяйств относительно осуществления инвестирования в экономику государства.

Для выявления состояния страхового поведения домохозяйств на рынке финансовых услуг в сфере негосударственного пенсионного обеспечения и предоставления страховых услуг были использованы специальные методы: горизонтальный анализ – при определении динамики показателей деятельности негосударственных пенсионных фондов и общего количества страховых компаний Украины в 2014-2018 гг.; метод коэффициентов – при расчете уровня пенсионных выплат и валовых страховых выплат домохозяйствам; вертикальный анализ – при определении структуры валовых страховых премий домохозяйств Украины.

Результаты. Установлено, что поведение с финансовой точки зрения следует рассматривать как результат множества действий человека по использованию денежных ресурсов, объединенных и актуализированных определенным решением субъекта под влиянием социальных, психологических и экономических факторов относительно объектов финансового рынка с целью удовлетворения собственных потребностей в финансовом потреблении. Обоснована целесообразность определения понятия «страховое поведение домохозяйств» как структурной составляющей финансового поведения. Определено, что страховое поведение имеет двойственный характер и может быть сберегательным, потребительским, активным и пассивным. Выявлено, что в рамках рассматриваемого периода страховое поведение домохозяйств на рынке финансовых услуг Украины характеризуется как пассивное с незначительными положительными сдвигами в сторону его активизации. Предложены пути формирования активного страхового поведения и усиления мотивации домохозяйств относительно осуществления инвестирования в экономику государства.

Научная новизна. Получило дальнейшее развитие определение понятия «финансовое поведение домохозяйств», которое, в отличие от существующих, обобщает факторы влияния на него и учитывает новейшие тенденции в развитии поведенческих финансов. Поскольку в отечественной экономической науке отсутствует общепринятое определение понятия «страховое поведение» домохозяйств, предложено:

– определять страховое поведение домохозяйств, во-первых, как структурную составляющую финансового поведения домохозяйств; во-вторых, как механизм сокращения различных рисков путем их передачи страховщику на основе договора страхования; в-третьих, как результат множества действий субъектов страховых отношений по использованию денежных ресурсов на рынке финансовых услуг относительно потребления страховых продуктов;

– разделять страховое поведение домохозяйств на сберегательное и потребительское в зависимости от деления страхования по сроку и характеру действия страхового договора на две сферы: страхование жизни (Life) и общее или краткосрочное рисковое страхование (Non-life), а в зависимости от использования страховых инструментов, уровня финансовой грамотности и доверия к финансовым институтам и т.п. – на активное и пассивное.

Практическая значимость. Теоретические выводы и практические рекомендации могут быть использованы в процессе государственного регулирования и формирования активной страховой поведения домохозяйств на рынке финансовых услуг Украины.

Ключевые слова: активное страховое поведение, негосударственные пенсионные фонды, пассивное страховое поведение, потребительское страховое поведение, рынок финансовых услуг, сберегательное страховое поведение, страховое поведение домохозяйств, страховой рынок; страховые услуги.